

HomePage: https://jhistory.um.ac.ir/	Vol. 54, No. 1: Issue 108 Spring & Summer 2022, p.39-58	
Online ISSN: 2538-4341	Print ISSN: 2028-706x	
Received Date: 19-04-2022	Revised Date: 21-11-2022	Accepted Date: 13-12-2022
DOI: https://doi.org/10.22067/jhistory.2022.75884.1115	Article type: Research Article	

The Islamic Architecture of Anatolia in Transition Period: Continuity and Development in the Architecture of Turkmen Beyliks

Sara Alipoor (Corresponding Author), MA graduate, Department of History of Culture and Islamic Civilization, Alzahra University, Tehran, Iran
saraalipoor73@gmail.com

Dr. Mehdi Ebadi, Associate Professor, Department of History of Culture and Islamic Civilization, Payame Noor university, Tehran, Iran

Dr. Fariba Pat, Assistant Professor at the Department of The history of Islamic culture and civilization, Research Department of Studies of India, Faculty of the theology, Alzahra university, Teheran. Iran.

Abstract

With the beginning of the era known as Turkmen Beyliks in Anatolia, the Islamic architecture of the region was introduced to some changes, which can be referred to as the transition period. Although the architectural style of the Sultanate of Rum was still commonly present in this era's monuments, the architecture of some Turkmen Beylik buildings gradually underwent considerable change. These changes were not very noticeable in the Turkmen Beylik architectures of central Anatolia like *Qarīhmāniyān*, but major architectural innovations occurred in western Beyliks including *Āyḍīn* and *Mantshā*. The present study aims at analyzing the Islamic architecture of this period of Muslim Anatolia in order to illustrate its characteristics and trace its developments.

Results show that although the architectural style of mosques and schools in cities like Konya, Magnesia (*Mānīsā*), *Armināk* and Tire followed the style dominant during Seljuk era, and although the general characteristics of the previous era remained still, architects of Turkmen Beyliks introduced some changes, including an increase in the surface area beneath the domes of buildings and mosques. As such, and based on the continuity and development in the architecture of the era, the *Mulūk-u-ṭavāyifī* Turkmen Beyliks era can be considered as the connecting link between the architectures of two important historical eras in Anatolia: the Seljuk era, and the Ottoman era.

Keywords: Islamic Architecture, Sultanate of Rum, Turkmen Beyliks, *Qarīhmāniyān*, *Āyḍīn* Beylik, Emirate of *Mantshā*.

سال ۵۴ - شماره ۱ - شماره پیاپی ۱۰۸ - بهار و تابستان ۱۴۰۱، ص ۵۸ - ۳۹	HomePage: https://jhistory.um.ac.ir
شاپا چاپی x ۷۰۶ - ۲۲۲۸	شاپا الکترونیکی ۴۳۴۱ - ۲۵۳۸
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۳۰	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۲	DOI: https://doi.org/10.22067/jhistory.2022.75884.1115
نوع مقاله: پژوهشی	

معماری اسلامی آناتولی در دوره گذار: استمرار و تحول

در معماری امیرنشین‌های ترکمن

سارا علی پور (نویسنده مسئول)

دانش آموخته کارشناسی ارشد گروه تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه الزهرا

saraalipour73@gmail.com

دکتر مهدی عبادی

دانشیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

دکتر فریبا پات

استادیار گروه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی گروه پژوهشی مطالعات شبه قاره هند دانشکده الهیات، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

چکیده

با آغاز دوره موسوم به امیرنشین‌های ترکمن در آناتولی، معماری اسلامی این منطقه نیز دوره متفاوتی را تجربه کرد. می‌توان از تحولات معماری این دوره به مثابه دوره گذار یاد کرد. به‌رغم اینکه سبک معماری به‌جای‌مانده از عهد سلاجقه روم، به شکلی رایج در بنای آثار و ابنیه استفاده می‌شد، اما به تدریج تغییراتی ملموس در معماری برخی امیرنشین‌های ترکمن پدیدار شد. نکته قابل توجه در این تغییرات در امیرنشین‌های آناتولی مرکزی از جمله قره‌مانیان، چندان چشمگیر نبود، اما در امیرنشین‌های غرب آن مانند آیدین و منتشا نوآوری‌های ملموسی در معماری به وقوع پیوست. از این رو، پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی معماری اسلامی این دوره از تاریخ آناتولی اسلامی و ترسیم ویژگی‌های آن، تحولات صورت گرفته را تبیین نماید. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که، اگرچه سبک معماری مسجد و مدرسه در شهرهایی مانند قونیه، مغنسیا (مانیسا)، ارمناک و تیره، مبتنی بر سبک معماری دوره سلجوقیان بود، اما در امیرنشین‌های ترکمن غرب آناتولی، با وجود استمرار ویژگی‌های کلی سبک دوره پیشین، معماران این دوره تغییراتی مانند افزایش مساحت زیر گنبد در بناها و مساجد را به انجام رسانده‌اند. بر این اساس، می‌توان از معماری دوره ملوک الطوائفی امیرنشین‌های ترکمن به‌واسطه ویژگی استمرار و تحول در معماری این منطقه، به‌عنوان حلقه وصل معماری دو دوره مهم تاریخی سلجوقیان و عثمانیان در آناتولی یاد کرد.

کلیدواژه‌ها: معماری اسلامی، آناتولی، سلاجقه روم، امیرنشین‌های ترکمن، قره‌مانیان، امیرنشین آیدین، امیرنشین منتشا.

مقدمه

معماری اسلامی آناتولی در دوره زمانی حد فاصل زوال و سقوط سلاجقه روم تا زمان تسلط کامل عثمانیان بر سراسر آناتولی، دوره جدید و متفاوتی را تجربه کرد. در این دوره عمدتاً ملوک الطوائفی موسوم به دوره امیرنشین‌های ترکمن^۱، دولت‌های کوچک و با قلمرویی محدود در سراسر آناتولی سر برآوردند. نکته مهم و قابل توجه درباره این دوره این است که به دلیل اهمیت دوره سلاجقه روم و عثمانیان و به تعبیر دو کلان دوره در تاریخ آناتولی اسلامی از هر دو وجه تاریخی و تمدنی، عمده بررسی‌های تاریخی نیز به این دو دوره متمرکز شده‌اند و از این رو، جایگاه و اهمیت این دوره گذار و اما مهم در تاریخ این قسمت از جهان اسلام آن گونه که باید، به ویژه از منظر بررسی‌های تمدنی بررسی و شناخته نشده است. به نظر می‌رسد از جمله زمینه‌هایی که می‌توان از قبل آن بخشی از تحولات تمدنی این دوره را ترسیم کرد، معماری و ابنیه ساخته شده در این مقطع با توجه به برخی تغییرات و تحولات مربوط به آن است. باید توجه داشت که اگرچه در این دوره به اصطلاح دوره گذار، عمدتاً تحولات تاریخی آناتولی در قالب تقابل سیاسی و نظامی این امیرنشین‌های ترکمن با عثمانی‌ها، که درصدد توسعه قلمرو خود در منطقه بودند، دنبال می‌شد، اما در زمینه مسائل فرهنگی و تمدنی از جمله معماری نیز تغییرات و تحولاتی در جریان بود، به ویژه اینکه انتقال معماری اسلامی به مناطقی از آناتولی، به ویژه در مناطق غربی آن، در همین دوره و توسط همین امیرنشین‌ها صورت گرفت که با غلبه بر بیزانسی‌ها قلمرو تحت فرمان خود را در مناطق بیزانسی آناتولی گسترش داده و با هدف گسترش و تثبیت دین اسلام در این نواحی، به ساختن بناهای متعددی پرداختند. در این میان، افزون بر اینکه این بناها به سبک و شیوه‌های مرسوم معماری اسلامی آناتولی ساخته می‌شدند اما ضمن آن برخی تحولات در معماری نیز در این بناها قابل مشاهده است. از این رو، سعی بر آن است تا بررسی کلی معماری این دوره با تأکید بر امیرنشین‌هایی نظیر امیرنشین صاروخان، آیدین، منتشا و قره-مانیان، تحولات صورت گرفته در معماری این مقطع از تاریخ آناتولی اسلامی تبیین گردد و ضمن نشان دادن تغییرات و ویژگی‌های معماری این دوره، نوآوری‌ها و تغییر و تحول در معماری بناهای ساخته شده در امیرنشین‌های مذکور نیز بررسی شود تا از قبل آن، جایگاه دوره مذکور در تاریخ معماری اسلامی آناتولی حتی المقدور ترسیم گردد.

پیش از این، تحقیقاتی مشابه با موضوع پژوهش حاضر انجام شده است. یتکین کمال در مقاله‌ای با عنوان «معماری امیرنشین‌ها و زمین‌های هنر معماری کلاسیک عثمانی»^۲ به معماری امیرنشین‌ها در

1. Anadolu Beylikleri.

2. Kemal Yetkin, "Beyliklerdevri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatına Hazırlayış", Kültür Matbaası, Ankara, 1957.

آناتولی، ویژگی‌ها و نوآوری‌های آن و تأثیر آن در ظهور معماری عثمانی پرداخته است. مقاله «دوره فرهنگی امیرنشین‌ها»^۱ از اینور دوروکان نیز ویژگی‌های معماری امیرنشین‌های ترکمن را از نظر گذرانده است. در بخشی از کتاب معماری اسلامی^۲ اثر یتکین کمال نیز به معماری اسلامی در آناتولی پرداخته شده است. از تحقیقات فارسی درباره تأثیر معماری امیرنشین‌ها بر معماری عثمانی‌ها مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل تحولات فرم‌ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران امیرنشین‌ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی»^۳ نوشته صبوری و میرفتاح است که در زمینه معماری سلجوقیان و تأثیرگذاری آن بر معماری امیرنشین‌ها به صورت اجمالی و پراکنده بررسی شده است. مقاله «مساجد آناتولیا و میراث عثمانی»^۴ از پوگلو نیز ابتدا توضیح بسیار مختصر درباره معماری سلجوقیان و سپس به بررسی اجمالی معماری عثمانی می‌پردازد. در حالی که مقاله حاضر سعی دارد با استفاده از منابع تحقیقاتی، معماری آناتولی در دوره امیرنشین‌ها و تحولات معماری در ساخت و ساز بناها را به‌عنوان یک دوره مجزا بسط دهد.

درآمدی تاریخی بر معماری اسلامی در آناتولی دوره سلاجقه

اگرچه دولت خوارزمشاهی با شکست سلجوقیان ایران در سال ۵۳۶ ق گسترش یافت اما حمله مغول به خراسان به‌عنوان مرکز مهم علم و ادب و فرهنگ، سبب کوچ بسیاری از ادبا و هنرمندان ایرانی به سرزمین آسیای صغیر شد. این منطقه در آن دوره تحت حکومت سلجوقیان روم (حک: ۴۷۰ - ۷۰۰ ق) بود که دولتی ترک را تأسیس کرده بودند. منابع مالی و قدرت زیاد سلاجقه روم در این دوره آن‌ها را در شمار حامیان هنر و هنرمندان و بناهای مهمی از جمله مساجد، مقابر و مدارس درمی‌آورد. حضور هنرمندان ایرانی در این منطقه باعث شد تا شاکله هنری سلاجقه روم بر اساس عناصر هنری و فرهنگی ایران به‌خصوص خراسان در شهرهای قونیه، قیصریه، ارضروم (ارزروم/ارزنقروم) و غیره شکل بگیرد.^۵ از سوی دیگر، به دلیل هم‌جواری سلاجقه روم با مراکز فرهنگی یونان و بیزانس، تأثیر هنر این دو منطقه نیز بر هنر سلاجقه روم هویدا گشت. به دنبال این مهم، سلاطین و وزیران، هنرمندان بیزانسی را به آناتولی جذب

1. Durukan, Aynur. "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit". Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol 9/10 Fall, Ankara-Turkey, 2014.

2. Kemal Yetkin, *Islam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.

۳. صبوری نوجه دهی، رضا و سید علی اصغر میرفتاح. «بررسی و تحلیل تحولات فرم‌ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلک‌ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی». مدیریت شهری، ش. ۴۳ (تابستان ۱۳۹۵): ۳۲۵-۳۴۲.

۴. گلرونی، پوگلو. «مساجد آناتولیا و میراث عثمانی». ترجمه حمیدرضا کسبختان. هنر و معماری، ش. ۳۳ (تابستان و پاییز ۱۳۷۶): ۱۵۴-۱۸۵.

۵. بلانین، سلطانزاده و میرشاهزاده، «تأثیر معماری ایران بر بناهای آرامگاهی در عصر سلجوقیان روم»، ۱۳.

کردند.^۱ بنابراین معماری سلجوقیان روم ترکیبی از معماری ایرانی و بیزانسی بود. با آمدن هنرمندان ایرانی و توجه حکام سلاجقه به ساختن آرامگاه‌ها با الهام گرفتن از بناهای ایرانی در شکل پلان، تعداد اضلاع، شکل گنبد معطوف گشت. همچنین تزیینات سطوح سنگی بناها با ترکیبی از کتیبه، نقوش هندسی و اسلیمی از دیگر تأثیرات معماری و معماران ایرانی در دوره سلجوقیان روم بود. به‌عنوان نمونه می‌توان به بناهای مهمی مانند مسجد علاءالدین، مدرسه اینجه مناره در قونیه، جامع علاءالدین (۶۲۱ق) در نیقده و اولو جامع‌ها در سیواس، قیصریه و ملطیه اشاره کرد.^۲ اولو جامع^۳ ساخته شده در ملطیه (۶۴۵ق) شباهت زیادی به مسجد جامع ساخته شده در اصفهان دارد و این امر نشان دهنده ادامه سبک معماری ایرانی در دوره سلاجقه روم در آسیای صغیر است.^۴ مساجدی با ستون‌های زیاد، تأکید بر روی فضای گنبد دار، مساجد سرپوشیده بدون حیاط، وجود نقوش هندسی و گل و خطاطی روی سنگ نیز متأثر از هنر بیزانسی بوده است.^۵ مناطق جنوب شرقی و شمال شرقی آناتولی در ساختن مساجد از سنگ که مشخصه معماری در بیزانس بود، بیشتر استفاده کردند؛ زیرا مردمان و معماران این ناحیه با شهر قسطنطنیه از شهرهای امپراتوری روم بیشتر در تماس بودند و روش سنگ‌کاری را از آن‌ها آموخته بودند؛ بنابراین در معماری نیز از آن‌ها الهام می‌گرفتند. توجه به این نکته ضروری است که تعامل میان ایرانیان و بیزانسی‌ها با حکام سلاجقه روم و شرایط مناسب فراهم شده توسط آن‌ها، باعث شد آن‌ها به همراه خود، فرهنگ، آداب و رسوم، دانش و هنر خود را در منطقه آناتولی رواج دهند.

در شرایطی که با تضعیف دولت سلاجقه روم - نیمه دوم قرن هفتم هجری - به تدریج زمینه برای ظهور امیرنشین‌های مستقل در گوشه و کنار آناتولی فراهم می‌شد، با برافتادن سلاجقه روم در ۷۰۷ق به‌طور کامل دوره جدیدی در تاریخ این منطقه شروع شد که طی آن علاوه بر اینکه در قلمرو سابق دولت سلجوقی روم، امراء قدرتمند و با نفوذ آن در صدد تشکیل دولت (امیرنشین) مستقل خود برآمدند، در مناطق مرزی غربی، امیرنشین‌های ترکمن نوتاسیس، با استفاده از ضعف تسلط دولت بیزانس بر قلمرو آناتولیایی آن و نیز تشتت در میان نیروهای بیزانسی مدافع این مناطق، به گسترش قلمرو امیرنشین خود برآمدند و حتی برخی امیرنشین‌ها مانند منشاشا، آیدین، صاروخان و قره‌سی به همراه عثمانی (عثمانلی) به‌طور کلی در نواحی

1. Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanat", 1.

2. Kemal Yetkin, *Islam Mimarisi*, 97.

3. Ulu cam .

4. Yetkin, *Islam Mimarisi*, 97.

۵. نصرت پور و دیگران، «بررسی تطبیقی معماری ابنیه مذهبی دوره بیزانس در ترکیه با ابنیه مذهبی دوره سلجوقی در ایران»، ۱۰.

بیزانسی فتح شده، تأسیس شدند و در جغرافیایی سیاسی آناتولی ظاهر شدند.^۱ از این رو، در آناتولی این دوره که ظهور امیرنشین‌های ترکمن و رقابت‌های بین آن‌ها در ابعاد سیاسی و نظامی وجهه غالب آن بود، از نظر فرهنگی و تمدنی نیز شرایط خاص و ویژه‌ای رقم خورد که در ابعاد مختلف، از جمله معماری آن حائز توجه و اهمیت است. در این دوره، با وجود اینکه دولت مرکزی قدرتمندی که بر سراسر آناتولی فرمان براند، وجود نداشت، اما نمادها و نهادهای تمدنی اسلام در شکلی گسترده در آناتولی، به ویژه در مناطق غربی آن گسترده شد. رقابت‌های امیرنشین‌های ترکمن علاوه بر عرصه‌های سیاسی و نیز نظامی، در عرصه فرهنگی و تمدنی نیز دنبال می‌شد که نتیجه آن آبادانی شهرهای قلمرو هر کدام از این امیرنشین‌ها، به ویژه پایتخت‌های آن‌ها بود که عمدتاً به واسطه معماری و ساختن بناهای مهم انجام می‌گرفت. در این میان، دوره‌ای مهم در تاریخ معماری در آناتولی نیز پدیدار شد که طی آن علاوه بر اینکه سبک معماری اسلامی آناتولی عهد سلاجقه روم ستم‌ر یافت، اما اشکالی از تحول و تغییر را نیز تجربه کرد تا جایی که عملاً معماری این دوره را، به‌رغم شباهت‌های کلی آن به دوره پیشین (عهد سلاجقه) و پسین (دوره عثمانی) خود، حائز ویژگی‌هایی است که آن را تا حدودی از این دو دوره متمایز می‌نماید.

معماری امیرنشین‌های ترکمن آناتولی

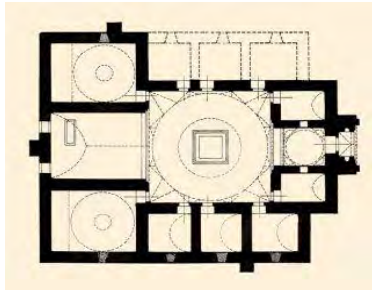
با کاستی گرفتن قدرت دولت سلجوقیان و قرار گرفتن آن در روند نزولی و انحطاط از اواسط قرن هفتم قمری/ شانزدهم میلادی امیرنشین‌های ترکمن در سراسر آناتولی (آسیای صغیر) تا مرزهای سلاجقه و بیزانس ساکن شدند و میراث معماری سلاجقه روم به این دوره تاریخی انتقال یافت. در دوران استقرار امیرنشین‌های ترکمن تا عهد سلطان محمد فاتح که توانست با برانداختن کامل امیرنشین‌ها بر آناتولی تسلط یابد، هنرمندان، شهرسازان و معماران جهت برآورده کردن نیازهای آن روز جامعه به طراحی و بنای ابنیه مذهبی و غیر مذهبی پرداختند. در این دوره که قرن هفتم و هشتم هجری را دربرمی‌گیرد، سبک معماری سلاجقه روم بلافاصله بعد از سقوط آن‌ها از بین نرفت و امیرنشین‌های این منطقه در ساخت بناها تحت تأثیر معماری سلجوقیان بودند. به‌عنوان نمونه سبک معماری مسجد و مدرسه در برخی از شهرهای امیرنشین‌ها مانند قونیه، مغنسیا، ارناک و تیره، مبتنی بر سبک سلجوقیان^۲ (مساجدی با ستون‌های چوبی و طراحی و ساختن گنبد) بود.^۳ این تأثیرپذیری در بنای مدارس آل قوه‌مان مانند مدرسه خاتونیه در قره‌مان و

۱. برای تفصیل درباره امیرنشین‌های ترکمن آناتولی نک. Uzunçarş 1, *Anadolu Beylikleri*, 1 vd.

2. Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanati Tarihi*, 134.

3. Yetkin, *Islam Mimarisi*, 212.

مدرسه واجدیه^۱ در کوتاهیه از مدارس امیرنشین گرمیان نیز قابل مشاهده است.

پلان مدرسه واجدیه در کوتاهیه

مدرسه خاتونیه در قره مان

ویژگی‌ها و نوآوری‌های معماری امیرنشین‌های ترکمن

امیرنشین‌های ترکمن ضمن حفظ ویژگی‌های معماری سلجوقیان، تغییراتی در آن ایجاد کردند که نتیجه آن ساخته شدن بسیاری از آثار در قیصریه، ارضروم (ارزنه‌الروم) و دیگر شهرهای آناتولی شد. بیشترین تغییرات معماری در امیرنشین‌های غرب آناتولی مانند امیرنشین‌های ساروخان، بنی آیدین و آل منتشا بود و امیرنشین‌های مناطق مرکزی آناتولی مانند قره‌مانیان کمتر و یا آهسته‌آهسته دچار این تغییر و تحول در سبک‌های معماری شدند. در دوره سلاجقه روم شبستان مساجد جامع با یک گنبد بزرگ و ستون کمتر به صورت پراکنده ساخته می‌شد^۲ اما در دوره امیرنشین‌های ترکمن، افزایش مساحت زیر گنبد بنا و به تبع آن افزایش متراژ فضای بنا اولویت کار معماران بود. این نوآوری در بناهای امیرنشین قره‌مان مانند جامع لله آقا،^۳ مسجد الیاس بیگ در امیرنشین آل منتشا و بنای حاجی ازبک و یشیل جامع در دوره عثمانی و عمارت فیروزبیگ در میلاس^۴ قابل مشاهده است.^۵

جامع تک‌گنبدی حاج ازبک یکی از قدیمی‌ترین آثار ساخته شده در ازینق^۶ بود که در سال ۷۳۴

۱. مدرسه واجدیه به دستور یکی از کارگزاران امیرنشین گرمیان در سال ۷۱۴/ق/۱۳۱۴ م ساخته شد. بنا یک طبقه و دارای دو ایوان بوده و جزء مدارس سرپوشیده محسوب می‌شد.

۲. Kuban, *Osmanli Mimarisi*, 63.

۳. جامع لله آقا یکی از مهم‌ترین بناهای امیرنشین آل قره مان است که در سال ۷۵۷/ق/۱۳۵۶ م، با استفاده از سبک معماری که متداول، مانند گنبد مرکزی به منظور افزایش مساحت بنا و هم‌زمان با احداث جامع اوج شرقی ساخته شد. Kuban, *Osmanli Mimarisi*, 63.

۴. میلاس شهری در شمال ترکیه امروزی است. Mete Zekai, "Milas", *DIA*, v.30, 55.

۵. Yetkin, "Beyliklerdevi Mimarisinin Klasik Osmanl Sanat n Haz rlay s", Kültür Matbaas, p.39.

۶. ازینق شهری باستانی در کنار دریاچه‌ای به همین نام، واقع در شمال شرقی استان بورسه (بورسا) در ترکیه.

ق/۱۳۳۳م ساخته شد.^۱ ورودی سرپوشیده این جامع^۲ با طاقی در قسمت غربی پوشیده شده بود. فضای داخل جامع حاجی از یک تقریباً به شکل مربع با ضلع هشت متر بود که فضای کوچکی محسوب می-شود.^۳ جامع الیاس بیگ در شهر بلاط (از شهرهای استانبول) قرار داشت؛^۴ بنای آن مربع شکل و صحن آن را گنبد مرکزی پوشش می داد.^۵ این بنا آخرین اثری بود که در دوره آل منتشا^۶ به فرمان یکی از امیران امیرنشین به نام الیاس بیگ (د. ۸۲۴/ق/۱۴۲۱ م) ساخته شد؛ بنابراین معماران، این شیوه و نوآوری مهم و چشمگیر در افزایش مساحت زیر گنبد را به سبک رایج معماری تبدیل کردند.

نیم‌گنبد و گنبد مرکزی

معماران امیرنشین‌ها برای به دست آوردن فضای سرپوشیده وسیع و بدون ستون، نیازمند ساختن گنبد بزرگ‌تر بودند، اما کمبود امکانات مالی و آشنا نبودن با سبک‌های معماری موجب شد که آن‌ها نتوانند ایده‌های جدیدی را اجرایی کنند. آن‌ها سرانجام با ساختن دو گنبد کوچک کنار یکدیگر، بخش قابل توجهی از گنبد را بدون نیاز به ستون بیشتر پوشش دادند.^۷ به‌رغم به‌کارگیری نسبتاً موفق این شیوه از سوی معماران این دوره، هنوز نیاز به فضای وسیع مورد انتظار تحقق نیافت. به نظر می‌رسد هدف معماران و مهندسان از این اقدام، وسیع کردن محل عبادت برای نمازگزاران بود. از این رو، یک نیم‌گنبد در بین دو گنبد اضافه شد. این روش برای اولین بار با مساجد امیرنشین بنی‌آیدین شروع شد. نمونه آن یشیل جامع است که احتمالاً به سال ۷۳۴/ق/۱۳۳۴ م در تیره^۸ ساخته شد.^۹ از دیگر بناهای مشهور به روش نیم‌گنبد، جامع اوچ شرفلی در ادرنه بود که در سال ۸۵۰/ق/۱۴۴۷ م احداث شد. بعد از اضافه کردن نیم‌گنبد در بین دو گنبد بار دیگر

1. Aslanapa, *Türk Sanat*, 219.

2. Son Cemaat Yeri

۳. گودوین، تاریخ معماری عثمانی، ترجمه اردشیر اشراقی، ۱۲.

۴. بِلت یا البلاط در استانبول، محل یا زندانی برای نگهداری اسرا بود و امروزه نام محلی است که بر ساحل غربی شاخ زریں و در نه کیلومتری دریای اژه قرار دارد. سوردل، میراندا، دانشنامه جهان اسلام، «بلاط یا بِلت».

5. Durukan, "İlyas Bey Külliyesi", *DİA*, v.22, 164.

۶. امیرنشین منتشا از شمال به دو امیرنشین گرمیان و آل آیدین، از جنوب به دریای روم، از مغرب به دریای اژه، منتهی می‌شود. مؤسس این بیلیک، منتشه بیگ است که تاریخ وفات آن نامعلوم ذکر شده است اما از برخی کتیبه‌ها می‌توان حدس زد که او در سال ۶۹۲/ق/۱۲۹۳ م درگذشته باشد. قره چانلو، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، ۳۶۶/۱؛ ۱۰۱۸؛ *EL*, v.6, 1018; *ibid*, "Menteshe Oghulları", *DİA*, v.29, p.152; *ibid*, "Meneşeoğulları", *DİA*, v.29, p.152; *ibid*, "Menteshe Oghulları", *EL*, v.6, 1018; ۳۶۶/۱؛ ۱۰۱۸؛ *Uzunçarşılı*, *Osmanlı tarihi*, v.1, 55.

7. Öney, *Erken Osmanlı Sanatı: Beylikler Mirası*, 13; Yetkin, "Beyliklerde Mimarînin Klasik Osmanlı Sanatı n Hazırlayış", 40.

۸. یکی از شهرهای ترکیه در استان ازمیر است. *DİA*, v.7, ۱۹۵-۱۹۷.

9. Yetkin, "Beyliklerde Mimarînin Klasik Osmanlı Sanatı n Hazırlayış", 40.

جهت تقارن، یک نیم‌گنبد دیگر به گنبد اصلی اضافه شد.^۱ نمونه آن را می‌توان در جامع بایزید دوم که در سال ۹۱۱ق/۱۵۰۶ م توسط معمار خیرالدین^۲ در استانبول ساخته شد، مشاهده کرد. این روند تا زمان بنای جامع فاتح پاشا در سال ۹۲۸ق/۱۵۲۲ م ادامه داشت؛ تا اینکه این بنا را با گنبد اصلی به همراه چهار نیم-گنبد احداث کردند.^۳ اما تکامل این سبک در جامع شهزاده بود که معمار سنان آن را در سال ۹۵۵ق/۱۵۴۸ م ساخت. تکامل این روش بعد از گذشت چند قرن در جامع سلیمیه نمایان شد. سنان در این جامع تمامی نیم‌گنبدها را حذف کرده و گنبد مرکزی را در فضای هشت‌ضلعی قرار داد.^۴ با وجود این تغییرات در معماری امیرنشین‌های ترکمن، در برخی از شهرهای عثمانی مانند استانبول همچنان به تقلید از سبک معماری سلجوقیان روم، مسجد تک‌گنبدی با گنبدی کوچک ساخته می‌شد؛ به‌عنوان نمونه می‌توان به جامع و تزیینات مقبره محمود پاشا، جامع مراد پاشا^۵ و جامع داود پاشا و جامع فیروز آقا^۶ در استانبول اشاره کرد.^۷ در ادامه این نوآوری‌ها ساختن مناره‌ها نیز در دوران امیرنشین‌ها به توازن و تقارن رسید و در دوره بعد یعنی در معماری عثمانی جزء جدانشدنی بنای اصلی و مسجد جامع شد^۸ که از آن جمله می‌توان به جامع سلیمیه یا در دوره‌های بعد جامع سلطان احمد اشاره کرد.

۱. صبوری نوجه‌دهی و میرفتاح، «بررسی و تحلیل تحولات فرم‌ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلک‌ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی»، ۲۳.

۲. معمار خیرالدین، معمار دوره عثمانی در اواخر سده ۹ق/۱۵ م فرزند معمار بزرگ مراد بود که قلعه غالاتا در منطقه گالاتا استانبول واقع در قسمت شمالی شاخ طلایی را بعد از زلزله بزرگ سال ۹۱۵ق/۱۵۰۹ م، تعمیر کرد. درباره معمار خیرالدین اطلاعات زیادی در دست نیست. جز اینکه او در دوره سلطنت سلطان بایزید دوم معمار بزرگ عثمانی بود. غیر از معمار سنان هیچ‌یک از معماران بزرگ عثمانی به پای خیرالدین نرسیدند. عطارزاده، دانشنامه جهان اسلام، «خیرالدین معمار».

3. Yetkin, "Beyliklerdevi Mimarisinin Klasik Osmanl Sanat n Haz rlay s", 41.

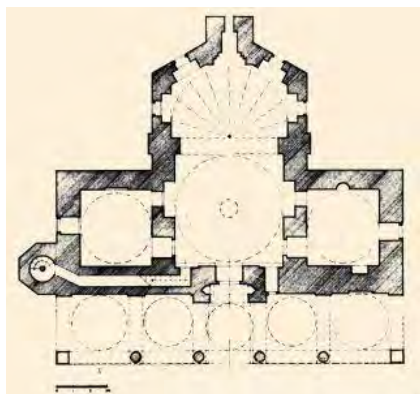
۴. بلر و بلوم، هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشراقی، ۲۵۲ تا ۲۵۱.

۵. جامع محمود پاشا به دستور محمود پاشا در سال ۸۷۸ق/۱۴۷۳ م، به همراه جامع مراد پاشا که در سال ۸۷۶ق/۱۴۷۰ م به دستور مراد پاشا از بزرگ‌ترین وزرای سلطان محمد فاتح ساخته شده است. این ابنیه شامل مسجد، مقبره، حمام، مدرسه، عمارت و چشمه است. برای اطلاع از جزئیات و مشخصات بنای جامع محمود پاشا و مراد پاشا نک: Aslanapa, Osmanli Devri Mimarisi, 98-101, 93-97; Kuban, Osmanli Mimarisi, 189-191; Gü ndü z, "Mahmud Paşa Kü llyesi", DIA, v.27, 380-381, 31, 191-192;

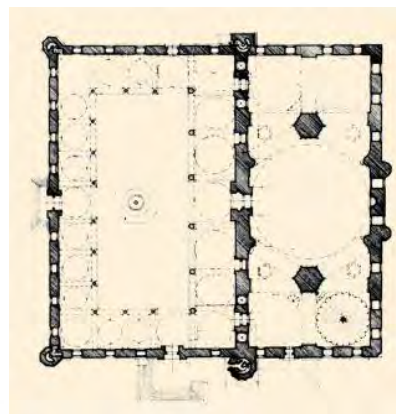
۶. جامع فیروز آقا در زمان حکومت سلطان بایزید دوم و به دستور فیروز آقا از وزیران سلطان (د. ۹۱۸ق/۱۵۱۲ م) در سال ۸۹۶ق/۱۴۹۱ م ساخته شد. ساختمان شامل مجموعه‌ای از مسجد، مدرسه، مقبره، چشمه است. برای اطلاع از جزئیات احداث جامع داود پاشا و فیروز آقا نک: Aslanapa, Osmanl Devr M mar s, 130-131, 165-167; Kuban, Osmanl Mimarisi, 210, 211; Semavi Ey ce, "Firuz Aga camii DIA, v.13, 135-137, v.9, 39-40;

7. Yetkin, "Beyliklerdevi Mimarisinin Klasik Osmanl Sanat n Haz rlay s", 40.

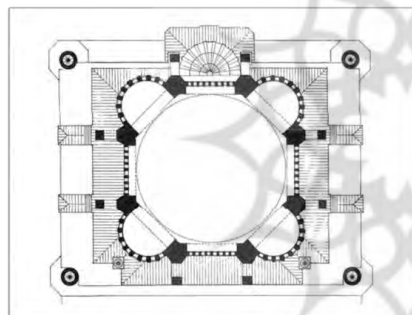
8. Ibid', 43.

پلان یشیل جامع در تیره

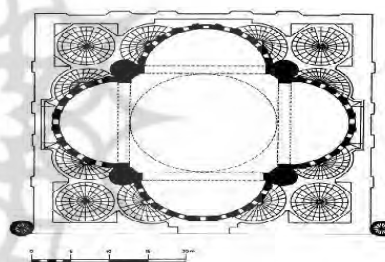

پلان جامع اوچ شرفلی در ادرنه

پلان جامع سلیمیه در ادرنه

(Bihter, 115)

پلان جامع شهرزاده در استانبول

(Bihter, 115)

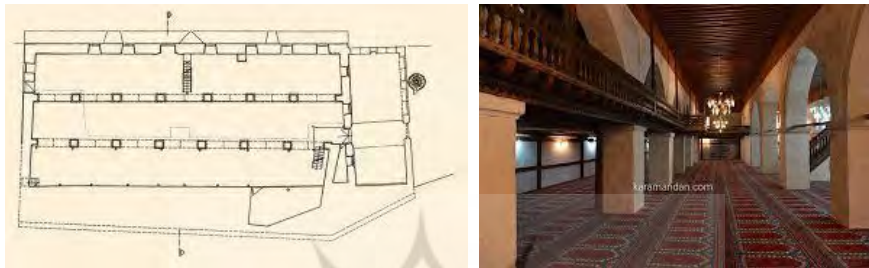
ورودی‌های سرپوشیده

ورودی سرپوشیده ستون‌دار جامع یکی دیگر از نوآوری‌ها در معماری امیرنشین‌های ترکمن بود. این نوع فرم معماری برای اولین بار در جامع آقچه^۱ در سال ۶۹۹ ق/ ۱۳۰۰ م و اولو جامع در ارمناک^۲ به سال ۷۰۱ ق/ ۱۳۰۲ م در امیرنشین قره‌مان سرپوشیده و ستون‌دار ایجاد گردید. ورودی سرپوشیده ستون‌دار اولو جامع در ارمناک در ضلع غربی بنا قرار داشت. همچنین ایوان جامع سپاس که در سال ۷۰۵ ق/ ۱۳۰۶ م در ارمناک

۱. جامع آقچه در سال ۶۹۹ ق توسط یکی از خیرین به نام حاجی فرخ ساخته شد. در این جامع درهای چوبی از قسمت‌های مهم بنا بود. Durukan, "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit", 396.

۲. ارمناک یکی از شهرهای ترکیه در استان قره‌مان است.

ساخته شد، سرپوشیده بود. این ورودی‌های سرپوشیده بعدها در دوره عثمانی در بنای جامع حاجی ازبک در ازنیق و یشیل جامع در تیره در دوره بنی آیدین در امتداد دیوار شمالی و رو به قبله ساخته شد. به‌طور کلی به نظر می‌رسد جوامع جدیدی که بعد از نیمه دوم قرن ۸/ق ۱۴م ساخته شد همگی دارای ورودی سرپوشیده بود.^۱

ورودی سرپوشیده اولو جامع ارمناک

الحاق حیاط به فضای اصلی

برای الحاق حیاط به فضای اصلی بنا به‌عنوان نوآوری معماری این دوره باید به جامع علاءالدین اشاره کرد که در دوران امیرنشین‌های ترکمن به سال ۶۶۵/ق ۱۲۶۷م در سینوپ^۲ ساخته شد. فضای داخلی این بنا مستطیل شکل و به دو بخش تقسیم می‌شد که یکی از آن بخش‌ها مربوط به حیاط رواق‌دار بود. جامع اسحاق بیگ^۳ در مغنیسیا^۴ از جوامع دیگری بود که در دوره امیرنشین صاروخان به شکل رواق‌دار ساخته شد. طرح جامع اسحاق بیگ با جامع عیسی بیگ الگویی برای ساختن جامع اوچ شرفلی در ادرنه شد.^۵ بعد از آن نیز در منطقه تحت تسلط امیرنشین بنی آیدین مسجدی که پیشینه‌اش به دوره سلجوقیان می‌رسید

1. Yetkin, *Islam Mimarisi*, 214.

۲. سینوپ از بنادر مهم دریای سیاه و مرکزی به همین نام است. در دوران سلجوقی روم این شهر به لحاظ قلعه‌ای که داشته مهم بوده است. قره چانلو، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، ۱/ ۳۵۴.

۳. گلرونی، «مساجد آناتولیا و میراث عثمانی»، ۱۷۴.

۴. جامع اسحاق به دستور یکی از امرای امیرنشین صاروخان به نام مظفر الدین اسحاق بیگ (حک: ۷۵۸-۷۹۰/ق ۱۳۵۷-۱۳۸۸ م) در سال ۷۶۷/ق ۱۳۶۶ م احداث شد. معمار بنا ایمت بن عثمان بود. حیاط بنا مستطیل شکل و در شمال بنا قرار گرفته بود. سردر ورودی جامع اسحاق بیگ استمرار سردرهای دوره سلجوقی است. برای اطلاع از جزئیات جامع اسحاق بیگ نک: Tosun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Tarih İncelemeleri*, Manisa: Aral k, (2019)-Güz. 17-21.

۵. مغنیسیا مرکز استانی به همین نام در ۳۰ کیلومتری شهر از میر ترکیه که Maghnisa یا مانیسه خوانده می‌شود. نام قدیمی شهر در برخی متون به نام سپیلوس یا سپیل خوانده شده و در جاده‌ای قرار دارد که قسمت‌های داخل آناتولی را به دریا اژه وصل می‌کند. این شهر در قرن ۸/ق ۱۴ م مرکز امیرنشین صاروخان و بعد از قرن ۱۰/ق ۱۶ م در دوره حکومت عثمانیان مکانی برای تجربه‌های سیاسی شاهزاده‌های عثمانی تبدیل شده بود. Emecen, "Manisa", *DIA*, vol 27, 577-583; Minoresky, "Maghnisa", *EL*, vol ۱۱۶۹-۱۱۷۱؛ گروهی از نویسندگان، سفرنامه‌های خطی فارسی، ۱/ ۲۱۰.

۶. گلرونی، «مساجد آناتولیا و میراث عثمانی»، ۱۷۴.

بدین شکل توسط معماران بازسازی شد. در مساجد دوره سلاجقه فضای حیاط در مقابل ساختمان که توسط رواق‌های سرپوشیده محصور گردیده باشد مشاهده نمی‌شود. این سنت به دوره عثمانی راه نیافت، زیرا مساجدی که در ادرنه و بروسه ساخته شدند، فاقد حیاط بود اما بعد از این که عثمانیان حکومت مرکزی را به دست گرفتند، به تدریج مساجد جامع دارای حیاط به بنای اصلی افزوده شد. نمونه جوامع دارای حیاط جامع اوج شرفلی بود. در این بنا ردیفی از ستون‌های طاق‌دار و فواره‌ای در وسط بنا قرار داشت.^۱

جامع علاءالدین در سینوپ

تزینات

تزینات بناها نیز همانند روش ساختن بنا در دوره امیرنشین‌ها از اهمیت به سزایی برخوردار بود. سردرهای ورودی بنا در این دوران تداوم سبک دوره سلجوقیان روم بود.^۲ در معماری سلجوقی ارتفاع سردرها بیش از ارتفاع بنا بود و تمام سطح آن با سنگ و نقوش گیاهی تزئین می‌شد. تداوم این روش در سردر مدرسه تول ارمناک^۳ از مدارس آل قره‌مان مشاهده می‌شود که در سال ۷۴۰ ق/ ۱۳۳۹ م ساخته شد. بنا از سنگ و شامل یک طبقه و سه ایوان بود و سردر ورودی آن نسبت به بنای اصلی ارتفاع زیاد داشت.^۴ نکته قابل توجه این است که در دوره امیرنشین‌ها به مرور زمان از اهمیت تزینات سردرها در دوره برخی امیرنشین‌های غرب

۱. صبوری نوجه‌دهی و میرفتاح، «بررسی و تحلیل تحولات فرم‌ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلک‌ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی»، ۳۳۵.

۲. Yetkin, "Beyliklerdevi Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanat n Haz rlay s", 42.

۳. Tul Ermenek.

۴. Çiftçioğlu, "Ermenekte Emir Musa Bet Medresesi (Tol Medrese) Ve Vakfiyesi", ilmi Araşt rmalr 12, 76.

آناتولی مانند بنی آیدین و آل منتشا کاسته شد؛ برای نمونه می توان به جامع اورخان بیگ در بروسه^۱ که در سال ۷۴۰/ق/۱۳۳۹م ساخته شد، جامع عیسی بیگ در سلجوق و یا جامع الیاس بیگ در بلاط - مربوط به دوره امیرنشین آل منتشا - اشاره کرد. به نظر می رسد کمبود ابزار و توان مالی پایین علت اصلی در نوع ساختن سردرها و یا تزیینات آن ها بود.^۲ همچنین در این دوره سنگ مرمر جایگزین استفاده از آجر برای تزیین سردر اصلی شد^۳ که نمونه هایی از آن در جامع فیروزبیگ در میلاس و مسجد بیگرگی^۴ دیده می شود. آن ها همچنین بین فضای داخلی و بیرونی بنا نوعی هماهنگی و تناسب برقرار کردند؛ به طوری که تزیینات نمای بیرونی جامع با تزیینات داخل بنا هماهنگی داشت و به دلیل وجود گنبد بزرگ مرکزی و سردرهای ورودی، بین گنبد و بنای اصلی تناسب و هماهنگی دیده می شد. جوامع فیروزبیگ و عیسی بیگ از این نوع بناها بودند. باید توجه داشت که بعدها در بروسه و ازنیق معماران هنگام ساختن بناهای اولیه در دوره عثمانی، تزیینات سردرهای ابنیه امیرنشین های ترکمن را الگوی کار خود قرار دادند.^۵

تأثیرپذیری معماری عثمانیان از معماری امیرنشین قره مانیان

حکمرانی امیرنشین های ترکمن در طول سده های ۷/ق/۱۳، ۸/ق/۱۴م و تا اواسط نیمه قرن ۹/ق/۱۵م استمرار داشت. بنا بر بررسی های انجام شده، ۱۲۶۹ بنا در این دوره ساخته شد و امیرنشین عثمانی در ۱۷۰ بنا از سبک معماری آل قره مان الگو برداری کرد. از تعداد کل بناهای ذکر شده ۶۲۷ مورد یعنی ۴۹ درصد از بناهای ساخته شده مربوط به دوره شکل گیری عثمانی است.^۶ عثمانیان به دلیل هم جوارگی با قره مانیان (به

۱. جامع اورخان بیگ در سال ۷۴۰ ق ساخته شد و در زمان محمد دوم یکی از امیرنشین های قره مانیان در سال ۸۱۶ ق/۱۴۱۳ م سوزانده شد اما بار دیگر در ایام سلطنت محمد چلبی در سال ۸۲۰ ق/۱۴۱۷ م تعمیر شد. تزییناتی مانند مقرنس و نقوش گیاهی که در این جامع به کار برده شده است در معماری عثمانی در دوره شکل گیری مورد الگو قرار گرفت؛ Doğan, "Orhan Gazi Külliyesi", v.33, 388.

۲. صبوری نوجهدهی و میرفتاح، «بررسی و تحلیل تحولات فرم ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلک ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی»، ۳۳۶.

3. Ertunç, "Karamanoğulları Beyliği Sanatsal Faaliyetleri Ve Hac beyler Camisi Örneği", 2.

۴. اولو جامع محمد بیگ در برکی (یکی از روستاهای نزدیک شهر از میر در ترکیه Birgi) در سال ۷۱۲ ق/۱۳۱۲ م ساخته شده است. مطابق آنچه در کتیبه این بنا آمده است، جامع به دستور محمد بیگ (د. ۷۳۴-۷۰۸ ق/۱۳۳۴-۱۳۰۸ م) یکی از امیران بنی آیدین ساخته شده است. این مسجد در نقشه مستطیل شکل، با گنبد روبرو و دارای چیدمان پنج صحن عمود بر محراب ساخته شده است. این بنا از سنگ مرمر و آجر ساخته شده است و مناره آجری که ورودی آن از داخل است در قسمت جنوب غربی بنا واقع شده است. در چهارسوی این جامع پنجره هایی وجود دارد که نور فضای داخلی را تأمین می کنند.

Aslanapa, *Türk Sanatı*, 211; Ercoşkun, "Ayd noğlu Mehmet bey Cami ve Turbesi", 5, 11; Emecen, "Birgi", *DIA*, v.6, 189-19; Parry, V.J., *Birgi*, EI, v.1, 1234, 1235

۵. صبوری نوجهدهی و میرفتاح، «بررسی و تحلیل تحولات فرم ها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلک ها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی»، ۳۳۶.

6. Durukan, "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit", 391-502.

دنبال تسلط عثمانی‌ها بر اراضی امیرنشین گرمیان^۱ از معماری آن‌ها بیش از سایر امیرنشین‌ها تأثیر پذیرفت. به تدریج مناسبات سیاسی و فرهنگی بین این دو بیشتر شد^۲ و به ازدواج‌های سیاسی نیز انجامید. علاءالدین علی بیگ یکی از امرای امیرنشین قره‌مان (حک: ۷۶۲-۸۰۰ق) با دختر مراد اول، نفیسه سلطان، ازدواج کرد.^۳ او برای همسر خود در قره‌مان دستور ساختن مدرسه خاتونیه به همراه مقبره‌ای در آن مدرسه را صادر کرد. در این مدرسه اسلوب سلجوقی به‌ویژه تزئینات سر در ورودی به کار برده شد. این مدرسه دارای دو ایوان و حیاط روباز بود.^۴ علاءالدین هم‌زمان در موطن^۵ دستور ساختن جامع لکه آقا را داد که شامل مدرسه، آرامگاه و حمام بود. طرح جامع لکه آقا متفاوت از ابنیه سبک سلجوقیان بود زیرا به شیوه معماری دوره امیرنشین‌ها ساخته شده بود.^۶

قره‌مانیان حدود ۱۵۰ سال در آناتولی حضور داشتند و یکی از قدرتمندترین و ثروتمندترین امیرنشین در میان امیرنشین‌های ترکمن آناتولی محسوب می‌شدند. آن‌ها از یک سو خود را جانشین سلجوقیان می‌دانستند و از سوی دیگر به دلیل ارتباطشان با بیزانسی‌ها، در معماری به‌خصوص استحکام بنا راه آن‌ها را ادامه دادند.^۷ امیران آل قره‌مان مانند محمد بیگ (حک: ۶۹۹-۷۰۷ق/۱۳۰۰-۱۳۰۸م) برای خلق آثار هنری، هنرمندان و معماران زیادی را تحت حمایت خود داشت و آن‌ها را برای خلق آثار بی‌بدیل تشویق می‌کرد. این مهم در سایه آرامش نسبی بود که در دوران بیلکی آن‌ها حاکم بود.^۸ از این‌رو، در هنر و معماری به‌ویژه در تزئینات سرآمد سایر امیرنشین‌ها بودند.^۹ بنابراین بهترین گزینه برای تداوم هنر و معماری در دوره عثمانیان محسوب می‌شدند.^{۱۰}

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. امیرنشین گرمیان به‌عنوان یک قبیله ترکمن از سال ۷۰۲ق/۱۳۰۲م در منطقه آناتولی حضور داشتند. این گروه از شمال به امیرنشین عثمانی، از جنوب به آل منشه، از شرق به امیرنشین آل قره‌مان و از غرب به امیرنشین صاروخان و آیدین محدود بود. قره‌چانلو، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، ۱/۳۶۴.

2. Zerrin Günel Öden, "Karamanoğullar Beyliği", *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, s. 756-762, 1.

3. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, v.1, 46.

4. Akalın, "Hatun ye Medreses", *DIA*, v.16, 503; Aslanapa, *Türk Sanat*, 204.

۵. موطن در ۱۶۵ کیلومتری مرسین (یکی از استان‌های ترکیه) و در ضلع غربی آن واقع در دریای مدیترانه است. از شهرهای مهم قره‌مانیان بوده که بناهایی مانند مدرسه و پل ساخته شده است. Sözlü, "Mudaki Tarihi Köprüler", *USAD*, 241.

6. Durukan, "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit", 397.

7. Ünalın, "Karamanoğulları Beyliği nin Sosyal- Kültürel Ve Dini Hayat", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2017), 117-152, 122.

8. Ertunç, "Karamanoğulları Beyliği Sanatı Faaliyetleri Ve Hac beyler Camisi Örneği", 2; Günel Öden, "Karamanoğulları Beyliği", 4.

9. Ertunç, "Karamanoğulları Beyliği Sanatı Faaliyetleri Ve Hac beyler Camisi Örneği", 2.

10. Durukan, "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit", 394.

نمودار تأثیرپذیری عثمانیان از آل قره مان. (Durukan, 391-502)

منازعات سیاسی و تغییر سبک معماری امیرنشین‌ها

بعد از قرن ۸ هجری در غرب آناتولی و در تمام مناطق امیرنشین‌های ترکمن، همه جوامع ساخته شده رنگ و بوی معماری عثمانی به خود گرفت. از جمله استفاده از چوب و الوار چوبی در تزئینات بنا و ساختن بنا به گونه‌ای که تحول یافته و ادامه‌دهنده جامع بنی آیدین (عیسی بیگ) بود.^۱ اما با مجادلاتی که در غرب آناتولی در میان امیرنشین‌ها پیش آمد باعث تحولات سیاسی و فرهنگی شد. زیرا آن‌ها (احتمالاً از امیران صاروخان) معتقد بودند که نمی‌توان معماری حمام‌ها را به سبک معماری عثمانیان و مساجد را به شیوه معماری امیرنشین بنی آیدین ساخت. به طور کامل مشخص نیست کدام امیر در امیرنشین بنی آیدین یا صاروخان،^۲ بناهای تلفیقی از معماری عثمانی و بنی آیدین را تخریب کرد و اعلام کرد که از این پس معماری عثمانی وجود نخواهد داشت؛ اما این‌گونه درگیری‌ها و تغییر سبک معماری در میلاس اتفاق نیفتاد، زیرا در بنای جامع فیروز بیگ تغییراتی انجام داده نشد.^۳ آن‌ها بر این باور بودند که امیرنشین عثمانی در نبردهای آینده پیروز گردیده و کلیه امیرنشین‌ها را تحت فرمان خود خواهد آورد و این مهم اتفاق افتاد و الیاس بیگ آخرین امیر آل منتشا در نبردی بر سر تاج و تخت با چلیپها شکست خورد و بدین طریق سلطان

1. Kuban, *Osmanli Mimarisi*, 61.

۲. امیرنشین صاروخان از شمال به ولایت قراسی، از جنوب به ولایت آیدین، از مشرق به گرمیان و از مغرب به دریای اژه از مرتفعات دریای مدیترانه، محدود است. پایتخت این امیرنشین مغنیسیا است. این امیرنشین از سال ۶۸۹ ق/۱۲۹۰ م در بخش غربی آناتولی فعالیت خود را آغاز کرده است. مؤسس این قبیله صاروخان بود که از جانب سلجوقیان انتخاب شده و در حوالی مناطق بیزانس حکومت خودمختار خود را شروع کرد. قره چانلو، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، ۳۶۷/۱؛ 73، *Osmanli tarihi*, 1, Uzunçarş 1, *DIA*, vol36, 170; Emecen, "Saruhanoğulları",

۳. جامع فیروز بیگ در سال ۷۹۹ ق/۱۳۹۶ م توسط یکی از امیران آل منتشا ساخته شد. پلان جامع به شکل T، یک ایوان و ورودی سرپوشیده جامع از سه بخش و یک حیاط ساخته شده است. Durukan, "Beylikler Dönemi kültür Ortamı ndan Bir Kesit", p.447;

محمد اول در غرب آناتولی دولت را به دست گرفت.^۱ عثمانی‌ها از زمان سلطان مراد اول در سال‌های ۷۶۰ ق/ ۱۳۵۹ م از امیرنشین به قدرت مرکزی تبدیل شدند اما ۱۰۵ سال بعد یعنی از سال ۸۶۰ ق/ ۱۴۵۶ م در معماری دارای سبک شدند.^۲

نتیجه‌گیری

همان‌طور که دوره ملوک‌الطوایفی امیرنشین‌های ترکمن، مرحله و دوره گذار از آناتولی عهد سلجوقی به آناتولی عصر عثمانی محسوب می‌شود، از نظر تمدنی و از جمله معماری نیز چنین جایگاه و صفتی را برای این دوره می‌توان قائل شد. بنابر آنچه در سطور پیشین عنوان شد، در این دوره در زمینه معماری دو تحول مهم در آناتولی را می‌توان مشاهده کرد؛ از یک سو، جغرافیای حضور معماری اسلامی آناتولی یا همان معماری سلجوقی روم به شکلی فزاینده افزایش یافت و اکثر نواحی آناتولی، به ویژه مناطق غربی آن را نیز دربرگرفت. از سوی دیگر، معماری اسلامی آناتولی ضمن حفظ ویژگی‌های سبک دوره پیشین، برخی تحولات و تغییرات را نیز تجربه کرد. در واقع اگرچه در ابتدا سبک معماری به کار گرفته شده در اکثر امیرنشین‌های ترکمن متأثر از سلجوقیان روم و اساساً استمرار آن بود، اما در عین حال به تدریج در بناهای ساخته شده در این دوره تغییراتی ایجاد گردید که تا حدودی آن‌ها را از بناهای دوره سلاجقه روم متمایز می‌کند. از جمله مهم‌ترین این تغییرات می‌توان به افزایش مساحت بنا، وجود نیم‌گنبدها در اطراف گنبد مرکزی جهت افزایش مساحت زیر گنبد، ورودی‌های سرپوشیده جامع و تزئینات متفاوت بناها اشاره کرد که در نوع خود نوآوری‌هایی در معماری این منطقه محسوب می‌شوند. لازم به ذکر است که عمده تغییرات در معماری در این مقطع مهم تاریخی، در امیرنشین‌های غرب آناتولی مانند امیرنشین‌های صاروخان، آیدین و منششا پدیدار شد؛ حال آنکه در امیرنشین‌های ترکمن مناطق مرکزی آناتولی مانند قره‌مانیان همان سبک معماری عهد سلاجقه روم استمرار داشت و در بناهای ساخته شده در این نواحی تغییر و تحول چشمگیری صورت نگرفت. بر این اساس، در حالی که مناطق مرکزی آناتولی در این دوره، سبک معماری دوره سلاجقه با محوریت امیرنشین قره‌مان استمرار داشت، در مناطق غربی آن سطحی از تغییر و تحول را نیز تجربه می‌نمود. از این رو، می‌توان از معماری این دوره آناتولی با تعبیر دوره گذار با دو ویژگی استمرار و تحول به صورت توأمان یاد کرد.

1. Kuban, *Osmanli Mimarişi*, 61.

2. Ibid.

فهرست منابع

- بلانینان، ندا؛ سلطانزاده، حسین و شروین میرشاهزاده. «تأثیر معماری ایران بر بناهای آرامگاهی در عصر سلجوقیان رم». معماری و شهرسازی آرمان شهر، ش. ۲۷ (تابستان ۱۳۹۸): ۱۱-۲۳.
- بلر، شیلا و جانانان ام. بلوم. هنر و معماری اسلامی. ترجمه اردشیر اشراقی. تهران: سروش، بی تا.
- خزایی، محمد. «روند شکل گیری تزیینات معماری سلجوقیان روم آسیای صغیر بر اساس مولفه های هنری خراسان در سده هفتم هجری». مجله بیناب، ش. ۱۸ (۱۳۹۰): ۱۱۶-۱۲۵.
- سوردل، پری، میراندا، «بلاط یا بلت». در دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران: بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۷.
- صبوری نوجه دهی، رضا و سید علی اصغر میر فتحاح. «بررسی و تحلیل تحولات فرمها و عناصر معماری و شهرسازی سلاجقه در دوران بیلکها و تأثیرگذاری آن در ظهور معماری عثمانی». مدیریت شهری، ش. ۴۳ (تابستان ۱۳۹۵): ۳۲۵-۳۴۲.
- عطارزاده، عبدالکریم. «خیرالدین معمار». در دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلامعلی حداد عادل. تهران: بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۹۰.
- قره چانلو، حسین. جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب انسانی، ۱۳۸۰.
- گروهی از نویسندگان. سفرنامه های خطی فارسی. تهران: نشر اختران، ۱۳۸۸.
- گلرو، نسی، پوگلو. «مساجد آناتولیا و میراث عثمانی». ترجمه حمیدرضا کسینخان. هنر و معماری، ش. ۳۳ (تابستان و پاییز ۱۳۷۶): ۱۵۴-۱۸۵.
- گودوین، گادفری. تاریخ معماری عثمانی. ترجمه اردشیر اشراقی. تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری، ۱۳۸۸.
- نصرت پور، دریا و دیگران. «بررسی تطبیقی معماری ابنیه مذهبی دوره بیزانس در ترکیه با ابنیه مذهبی دوره سلجوقی در ایران». مدیریت شهری، ش. ۳۹ (۱۳۹۴): ۸۷-۹۷.
- Akal n, Şebnem. "Hatun ye Medreses". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Istanbul, 1997.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanat*, Istanbul. Remzi Kitabevi, 1989.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. Istanbul, 2005.
- Çiftç, Mehdin. "Vacidiye Medresesi". *Bilimname*, cilt30 ,sayı1 ,Sayfalar 435-460, Istanbul, 2016.
- Çiftçioğlu, İsmail. "Ermenekte Emir Musa Bet Medresesi (Tol Medrese) Ve

- Vakfiyesi*. İlmî Araştırmalar 12, İstanbul, 2001.
- Durukan, Aynur. "İlyas Bey Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.
- Durukan, Aynur. "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol 9/10 Fall 2014, 2014, Ankara-Turkey.
- Doğan, Yavaş. "Orhan Gazi Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Ercoşkun, Ersel. "Ayd noğlu Mehmet bey Camii Ve Turbesi". Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Manisa, 2018.
- Ertunç, Çiğdem Önkol. "Karamanoğulları Beyliği Sanatsal Faaliyetleri Ve Hac beyler Camisi Örneği". *Ulakbilge*, Cilt 6, Sayı 30, Volume 6, Issue 30, 2018.
- Emecen, Feridun. "Saruhanlıoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Emecen, Feridun. "Birgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- Emecen, Feridun. "Manisa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003.
- Erdoğan, Meriçil. "Meneşeoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004.
- İbid. "Menteshe Oğulları". *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden, 1991.
- Günel Öden, Zerrin. "Karamanoğulları Beyliği". *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, s. 756-762, Ankara 2002.
- Gündüz, Filiz. "Mahmud Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Kuban, Doğan. *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*. İstanbul, 1973.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı mimarisi*. İstanbul, 2007.
- Minorsky, V.-(Suraiya, Faroghi), "Maghnisa", *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden, 1986.
- Öney, gönül, Erken Osmanlı Sanatı : *Beylikler Mirası*, İzmir, 2010.
- Parry, V.J. "Birgi", *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden, 1986.
- Selda, Kalfazade. "Vacidiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,

Istanbul.

Sözlu, Halil. "Mutdaki Tarihi Köprü ler". USAD, Bahar 2017.

Tosun, Erkan, "Manisa İshak Çelebi Kü lliyesi", Tarih İncelemeleri, Manisa: Aralık, 2019.

Ünalın, S dd k, "Karamanoğlu Beyliği'nin Sosyal-Kültürel Ve Dini Hayat", İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakk , *Osmanlı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.

Idem, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1969.

Yetkin, Kemal, "Beyliklerdevri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatına Hazırlayış", Kültür Matbaası, Ankara, 1957.

Yetkin, Kemal. *İslam Mimarisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.

Yetkin, Kemal, "Beyliklerdevri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatına Hazırlayış", Kültür Matbaası, Ankara, 1957.

Zekai, Mete. "Milas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005.

Transliterated Bibliography

'Aṭṭāzādih, 'Abd al-Karīm. "Khayr al-Dīn Mi'mār". dar *Dānīshnāmīh-yi Jahān-i Islām*, zīr-i naẓar-i Ghulām 'Alī Ḥadād 'Ādil. Tehran: Bunyād-i Dāyrah al-Ma'ārf-i Islāmī, 2012/1390.

Balānīyān, Nidā; Sulṭānzādih, Ḥusayn va Shirvīn Mīrshāhzādih. "Ta'ṣīr-i Mi'mārī Irān bar Banāhā-yi Ārāmgāhī dar 'Aṣr-i Saljūqīyān Rum". *Mi'mārī va Shahrāsāzī Ārmān Shahr*, no. 27 (Summer 2020/1398): 11-23.

Blair, Sheila va Jonathan M. Bloom. *Hunar va Mi'mārī Islāmī*. translated by Ardīshīr Ishrāqī. Tehran: Surūsh, s.d.

Gilurūnisī, Pūgilū. Masājīd Ānātūlyā va Mirās-i 'Uṣmānī. translated by Ḥamīd Rizā Kasīkhān. *Hunar va Mi'mārī*, no. 33 (summer and autumn 1998/1376): 154-185.

Goodwin, Godfrey. *Tārīkh-i Mi'mārī-i 'Uṣmānī*. translated by Ardīshīr Ishrāqī. Tehran: Mū'assisa Ta'līf, Tarjumīh va Nashr-i Āṣār-i Hunarī, 2010/1388.

Gurūhī az Nivīsandigān. *Safarnāmih-hā-yi Khaṭṭī Fārsī*. Tehran: Nashr Akhtarān, 2010/1388.

Khazā ī, Muḥammad. “Ravand-i Shiklgīrī Taz īnāt-i Mi‘mārī Saljūqīyān-i Rum Āsiyā-yi Şaghīr bar Asās-i Muallafa-hā-yi Hunarī Khurāsān dar Sadih-yi Haftum-i Hijrī”. *Majalīh Bīnāb*, no. 18 (2012/1390): 116-125.

Nuṣratpūr, Daryā et al. “Barrisī-i Taṭbīqī-i Mi‘mārī Abnīya-yi Mazhabī Dūrih-yi Bīzāns dar Turkīyih bā Abnīya-yi Mazhabī Dūrih-yi Saljūqī dar Irān”. *Mudīriyat-i Shahrī*, no.39(2016/1394): 87-97.

Qarah Chānlū, Ḥusayn. *Jughrāfiyā-yi Tārīkhī Kishvarhā-yi Islāmī*. Tehran: Sāzimān-i Muṭāla‘a va Tadvīn-i Kutub-i Insānī, 2002/1380.

Şabūrī Nawjih dihī, Rizā va Sayyid ‘Alī Aşghar Mīr Fatāḥ. “Barrisī-i va Taḥlīl-i Taḥavulāt-i Furm-hā va ‘Anāşur-i Mi‘mārī va Shahrsāzī Salājiqih dar Dūrān-i Bīlīk-hā va Ta‘yīrguzārī ān dar Zuhūr-i Mi‘mārī ‘Ūsmānī”. *Mudīriyat-i Shahrī*, no. 43(summer 2017/1395): 325-342.

Sūrdīl, Parī va Mīrāndā. “Balāt yā Balat”. dar *Dānishnāmih-yi Jahān-i Islām*, zīr-i naẓar-i Ghulām ‘Alī Ḥadād ‘Ādil. Tehran: Bunyād-i Dāyrah al-Ma‘ārf-i Islāmī, 1999/1377.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی